

*Цивільне
процесуальне*

ПРАВО УКРАЇНИ

Підручник

ІЄ ПРАВОВА
ЄДНІСТЬ
РЕДАКЦІЯ
ЮРИДИЧНИХ
ВИДАНЬ

ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Підручник

Том 2

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
академіка Академії наук Вищої школи України
М. М. Ясинка*

 ПРАВОВА
ЄДНІСТЬ
РЕДАКЦІЯ
ЮРИДИЧНИХ
ВИДАНЬ

Київ • Алерта • 2021

УДК 67.9(4УКР)304.4
Ц54

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних
закладів (лист №1/11-13141 від 19,08.2013)*

Рецензенти:

Р.О. Стефанчук – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, перший заступник голови Верховної Ради України;

Г. П. Тимченко – доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

Ц54 Цивільне процесуальне право України: підручник. Вид. 2-ге, переробл. та допов. : у 2 т. / за загальною ред. д.ю.н., професора, академіка М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. Т. 2. 572 с.

ISBN 978-617-566-638-8 (Багатотомне видання)

ISBN 978-617-566-643-2 (Том 2)

У підручнику сформульовані теоретичні основи цивільного процесуального права України. Зокрема приділено увагу процесуальному порядку відкриття проваджень у цивільних справах, розгляду цивільних справ на всіх інстанційних рівнях судової системи України. Розглянуто суть процесуальних інститутів: представництва, процесуальних строків, підвідомчості та підсудності справ, доказів та доказування, судового наказу, судових витрат, позовного та окремого провадження, звернення судових рішень до виконання тощо. Підручник буде корисним не лише для студентів чи викладачів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів, а і практикуючих юристів.

УДК 67.9(4УКР)304.4

ISBN 978-617-566-638-8 (Багатотомне видання)

ISBN 978-617-566-643-2 (Том 2)

© Авторський колектив, 2021

© Видавництво «Алерта», 2021

Глава 27.**Становлення прецедентного права в Україні**

§ 1. Судова практика Європейського суду з прав людини як базис до формування прецедентної моделі цивільного судочинства в Україні	375
§ 2. Верховний Суд як модератор стабільності судових рішень в цивільному процесі України	384
§ 3. Категорія «судова практика» та «судова правотворчість» в сучасній доктрині та практиці цивільного процесуального права України	386
<i>Запитання для самоконтролю</i>	389

Глава 28.**Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб)**

§ 1. Порядок звернення судових рішень до виконання. Негайне виконання судових рішень	390
§ 2. Поняття та види виконавчих документів. Давність виконання	393
§ 3. Мирова угода у процесі виконання. Відстрочка і розстрочка виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання	396
§ 4. Порядок вирішення питання про поворот виконання	397
§ 5. Тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України	399
<i>Запитання для самоконтролю</i>	400

Глава 29.**Судовий контроль за виконанням судових рішень**

§ 1. Поняття та особливості судового контролю за виконанням судових рішень	401
§ 2. Суб'єкти, об'єкти та строки оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця	403
§ 3. Форма та зміст ухвали суду за результатами розгляду скарги	406
<i>Запитання для самоконтролю</i>	407

Глава 30.**Провадження у справах
про оскарження рішень третейських судів, оспорування
рішень міжнародних комерційних арбітражів**

§ 1. Поняття, мета та завдання провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та оспорування рішення міжнародного комерційного арбітражу	408
§ 2. Форма і зміст заяви про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу	419
§ 3. Підготовка, судовий розгляд справи про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу	425
§ 4. Підстави скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу	430
<i>Запитання для самоконтролю</i>	441

Глава 31.**Провадження у справах про надання дозволу
на примусове виконання рішень третейських судів**

§ 1. Порядок видачі надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів	442
§ 2. Форма і зміст заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейських судів та порядок її розгляду	445
§ 3. Підстави для відмови у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішень третейських судів	452
<i>Запитання для самоконтролю</i>	458

РОЗДІЛ VII.**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ІНОЗЕМЦІВ
У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ****Глава 32.****Загальні положення міжнародного цивільного процесу**

§ 1. Поняття міжнародного цивільного процесу	460
§ 2. Джерела міжнародного цивільного процесу	463
<i>Запитання для самоконтролю</i>	465

Глава 29.

Судовий контроль за виконанням судових рішень

§ 1. Поняття та особливості судового контролю за виконанням судових рішень

Про повну реалізацію права особи на судовий захист можна говорити лише тоді, коли ухвалені судові рішення, що набрали законної сили, виконуються зобов'язаними особами. Тому, важливою умовою ефективного функціонування судової гілки влади в нашій державі є наявність дієвого контролю за виконанням судових рішень. Згідно п. 8 Розділу I Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006, існуюча система виконання судових рішень вважається малоефективною в силу того, що фактично відсутня дієва система контролю за діяльністю державної виконавчої служби.

Судовий контроль за виконанням судових рішень, регламентований розділом VII ЦПК України, є комплексним інститутом цивільного процесуального права, що відображає механізм судового захисту прав фізичних і юридичних осіб при виконанні судових рішень.

При цьому повноваженнями здійснювати контроль за перебігом виконавчого провадження та діяльністю державної виконавчої служби (державних виконавців та інших працівників органів державної виконавчої служби) наділені органи примусового виконання рішень, які становлять систему органів примусового виконання, а саме:

- Міністерство юстиції України,
- Органи державної виконавчої служби, утворені Міністерством юстиції України в установленому законом порядку.

Це питання врегульовано статтями 6 та 12 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 року № 1403-VIII. Донедавна це питання регулювалося статтею 10 Закону України «Про державну виконавчу службу» від 24.03.1998 р. № 202/98-ВР, де контроль за діяльністю працівників органів державної виконавчої служби здійснюють Міністерство юстиції України через Департамент державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, а Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головні управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі – через відповідні управління державної виконавчої служби.

І все ж Європейський суд з прав людини в рішеннях проти України найчастіше констатує порушення права на справедливий суд саме внаслідок невиконання рішень національних судів. Саме тому проблема захисту прав, свобод чи інтересів людини у ході виконання судових рішень зазнає нової хвилі актуальності у зв'язку з якісними перетвореннями українського суспільства. Відчутною є активізація самих громадян у сфері захисту, порушених, невизнаних чи оспорених прав і свобод, що з національної може швидко перетворитися на міжнародну проблему одразу після звернення скаргника до Європейського суду щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності державної виконавчої служби чи приватного виконавця.

Суттєво змінити існуючий стан речей покликаний інститут судового контролю за виконанням судових рішень. Думки дослідників різних галузей права з приводу виконання судами функцій контролю можна умовно поділити на три групи:

1. *Схвальний підхід*, – прихильники якого вважають судовий контроль рівноправною функцією суду поряд із відправленням правосуддя, невід'ємним елементом правосуддя або особливим його різновидом;

2. *Заперечний підхід*, – прибічники якого стверджують, що судовий контроль не має жодного відношення до відправлення судом правосуддя, а отже є проявом виключно адміністративної діяльності судді;

3. *Комплексний підхід*, – послідовники якого наполягають на одночасному поєднанні адміністративних та правосудних повноважень суду при здійсненні контролю за виконанням судових рішень.

В Цивільному процесуальному кодексі України цим питанням присвячено окремий Розділ VII «Судовий контроль за виконанням судових рішень». Аналізуючи зміст його положень, можна дійти висновку, що узагальнює поняття «судовий контроль» вистовується законодавцем у двох розуміннях:

- 1) первинний судовий контроль – тобто судовий контроль за діяльністю державних виконавців та інших посадових осіб державної виконавчої служби, що виражається у безпосередньому розгляді скарг учасників виконавчого провадження та осіб, які залучаються до проведення виконавчих дій на рішення, дії чи бездіяльність державних виконавців та посадових осіб державної виконавчої служби;
- 2) вторинний судовий контроль – тобто судовий контроль за подальшим виконанням судової ухвали, постановленої за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність посадових осіб державної виконавчої служби.

Отже, судовий контроль являє собою, з одного боку, самостійний напрямок діяльності судової влади, відмінний від правосуддя в цивільних справах, а з іншого – самостійну процесуальну функцію, що здійснюється виключно за вольовими ініціативними діями учасників виконавчого провадження. Поряд із цим, судовий контроль за виконанням судових рішень безсумнівно є важливим засобом укріплення законності, що одночасно виконує також виховну та попереджувальну роль.

§ 2. Суб'єкти, об'єкти та строки оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця

Суб'єктами подання скарги на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби, згідно ст. 447 ЦПК України, можуть бути сторони виконавчого провадження, якщо вони вважають, що рішенням, дією чи бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення було порушено їхні права чи свободи.

До суб'єктів, чії рішення, дії та бездіяльність можуть бути оскаржені, належать:

– співробітники державної виконавчої служби, яка згідно ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № 1404-VIII, входить до системи органів Міністерства юстиції України;

– приватні виконавці, які відповідно до ст. 16 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 року № 1403-VIII, як суб'єкти незалежної професійної діяльності, уповноважені державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень.

Підставою звернення до суду є прийняття рішення або вчинення такої дії (допущення бездіяльності), в результаті яких відбулося порушення прав чи свобод учасників виконавчого провадження або осіб, які залучаються до проведення виконавчих дій.

В науці цивільного процесуального права¹ розрізняють три види об'єктів судового оскарження у цих справах:

- 1) дії;
- 2) бездіяльність;
- 3) рішення.

Автор іншої класифікації² пропонує, натомість, виділяти два види об'єктів оскарження, а саме:

– результати виконання посадовими особами державної виконавчої служби своїх повноважень, тобто прийняті ними в ході примусового виконання рішення;

– та форми виконання службових обов'язків посадовими особами державної виконавчої служби, тобто дії чи бездіяльність зазначених осіб.

Право на судовий захист є одним з найбільш істотних цивілізаційних досягнень, що як найвища цінність визнається усією світовою спільнотою. Всезагальний характер цього права формує черговий виклик для правосуддя: не лише створити умови для доступності звернення до суду, але й забезпечити максимально повне

¹ Курс цивільного процесуального процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С. 1006.

² Підлубна О. В. Судовий контроль за виконанням судових рішень // Розвиток державності та права в Україні: реалії сьогодення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13–14 серпня 2011 р.). – Одеса: у 2 ч. – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2011. – Ч. II. – С. 18–20.

виконання приписів судових актів, що досягається декількома шляхами. Законодавець, зокрема, закріплює дуалістичний шлях оскарження примусового виконання судового рішення:

- безпосередньо до суду;
- до суду після оскарження рішення, дії або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби до начальника відповідного відділу державної виконавчої служби.

Органом, який розглядатиме та вирішуватиме скаргу по суті є суд, який ухвалив рішення в I інстанції, і який уповноважений повідомити про це відповідний орган державної виконавчої служби чи приватного виконавця не пізніше наступного дня після її надходження до суду.

Скаргу на неналежне виконання судового рішення може бути подано до суду в такі строки:

- у десятиденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її права чи свободи;
- у триденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її права, у разі оскарження постанови про відкладення провадження виконавчих дій.

За загальним правилом, пропущений з поважних причин строк для подання скарги може бути поновлено судом. Скарга розглядається у десятиденний строк у судовому засіданні за участю стягувача, боржника і державного виконавця або іншої посадової особи державної виконавчої служби, приватного виконавця, рішення, дія чи бездіяльність яких оскаржуються.

Якщо хтось з учасників провадження (боржник, стягувач, державний виконавець або інша посадова особа державної виконавчої служби, приватний виконавець) не може з'явитися до суду незалежно від поважності причин, справу може бути розглянуто за її відсутності у випадку, якщо буде встановлено факт належного повідомлення про дату, час і місце розгляду скарги.

Якщо суд встановить, що особа, рішення, дія чи бездіяльність якої оскаржуються, не працює на попередній посаді (звільнена з посади чи не здійснює більше таку діяльність), він залучає до участі в справі посадову особу, до компетенції якої належить вирішення питання про усунення допущених порушень прав чи свобод заявника.

Контроль за виконанням судових рішень має важливе соціальне значення, оскільки фактична реалізація приписів судового акту забезпечує максимальне виконання завдань цивільного судочинства, реальний захист прав і свобод учасників судового провадження, а також усуває негативні наслідки матеріально-правового спору, що безпосередньо обумовив звернення до суду.

§ 3. Форма та зміст ухвали суду за результатами розгляду скарги

Виконанням (добровільному чи примусовому) підлягають тільки ті акти суду, які набрали законної сили, і тому всі письмові форми фіксації умовиводів судді щодо певного судового провадження мають бути закріплені у чітко визначеній нормотворцем формі, відповідати за змістом цивільному процесуальному законодавству та прийматися у встановленому порядку.

За результатами розгляду скарги суд постановляє ухвалу, яка має відповідати загальним вимогам щодо форми та змісту, закріпленим в цивільному процесуальному законодавстві.

В цьому процесуальному документі висновки суду можуть викладатися у двох формах:

1. У разі встановлення обґрунтованості скарги суд визнає оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність неправомірними і зобов'язує державного виконавця або іншу посадову особу державної виконавчої служби, приватного виконавця задовольнити вимогу заявника та усунути порушення або іншим шляхом поновлює порушені права чи свободи скаржника;

2. Якщо оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність були прийняті або вчинені відповідно до закону, в межах повноважень державного виконавця або іншої посадової особи державної виконавчої служби, приватного виконавця і права чи свободи заявника не було порушено, суд постановляє ухвалу про відмову в задоволенні скарги.

Судові витрати у цій категорії справ, згідно ч. 1 ст. 452 ЦПК України, можуть бути покладені судом:

– або на заявника, якщо було постановлено рішення про відмову в задоволенні його скарги,

– або на відділ державної виконавчої служби чи приватного виконавця, якщо було постановлено ухвалу про задоволення скарги заявника.

Про виконання ухвали, постановленої за результатами розгляду скарги, відповідний орган державної виконавчої служби, приватний виконавець повідомляють суд і заявника не пізніше ніж у десятиденний строк з дня її одержання.

Додатковим важелем судового контролю за виконанням судових рішень, має стати Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», від 05.06.2012 р., за яким держава гарантує виконання рішення суду про стягнення коштів та зобов'язання вчинити певні дії щодо майна, боржником за яким є: 1) державний орган; 2) державні підприємство, установа, організація; 3) юридична особа, примусова реалізація майна якої забороняється відповідно до законодавства. Дія цього нормативно-правового акту не поширюється на рішення суду, стягувачем за якими є державний орган, державне підприємство, орган місцевого самоврядування, підприємство, установа, організація, що належать до комунальної власності.

Таким чином, зважаючи на вагомий характер та окрему процедуру реалізації, судовий контроль за виконанням судових рішень можна вважати самостійним підвидом цивільного судочинства, що наразі перебуває на етапі свого становлення. Якість закладених зараз основних засад суддівського контролю за виконанням судових актів детермінує всі наступні трансформації нашої правової системи, оскільки без оперативного та повного виконання всіх приписів суду не можна говорити про повноцінний захист оспорених, порушених чи невизнаних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Запитання для самоконтролю:

1. Визначте загальні правила судового оскарження, дій або бездіяльності державного виконавця.
2. Які повноваження має суд у виконавчому провадженні?
3. В якій формі подається скарга та що вона повинна містити?
4. Які особливості розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця?

Глава 30.

Провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів

§ 1. Поняття, мета та завдання провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу

Провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів – це окремий вид цивільного судочинства, який здійснюється в визначених законодавством порядку та обсягах, регулюється нормами ст. ЦПК України 454–461 ЦПК України та полягає у визнанні державою результатів третейського та арбітражного розгляду.

Правила оскарження рішення третейського суду та оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу визначені у розділі VIII ЦПК України. Об'єднання в єдиний розділ провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу чинним ЦПК України є цілком обґрунтованим з огляду на спорідненість наведених інституцій. Так, термін «арбітраж» має французьке походження і вживається в українській юридичній літературі як безпосередньо, так і в такому перекладі, як «третейський суд» (зокрема, і в Законі України «Про міжнародний комерційний арбітраж»), тому незважаючи на відмінність термінів йдеться про єдине правове поняття.

Слід звернути увагу на те, що, згідно статей 2, 3 Закону України «Про третейські суди», **третейський суд** – це недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, та має своїм завданням захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних чи юридичних осіб шляхом всебічного розгляду та вирішення спорів відповідно до закону.

Принципова різниця «національного» третейського суду та міжнародного комерційного арбітражу полягає в ускладненні відповідних відносин іноземним елементом, обсяг якого визначено ч. 2 ст. 1 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», як передумови звернення до відповідної інституції.

Різна термінологія, що використовується у цивільному процесуальному законодавстві, зокрема, одночасне використання термінів «оскарження» та «оспорювання», не змінює змісту процедури, яка полягає у праві суду за наявності передбачених ЦПК України, а також спеціальним законодавством підстав, скасувати рішення відповідного органу (третейського суду та міжнародного комерційного арбітражу). Зазначена термінологічна неузгодженість пояснюється, в першу чергу, історичними традиціями.

У спеціальній літературі оспорювання і оскарження рішень арбітражних судів розмежовуються як процедура та результат здійснення такої процедури відповідно.

Оскарження рішень третейського суду та міжнародного комерційного арбітражу допускається у виключному випадку, оскільки арбітражне рішення та рішення третейського суду вважається остаточним і не підлягає оскарженню по суті.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 51 Закону України «Про третейські суди» рішення третейського суду є остаточним і оскарженню не підлягає, крім випадків, передбачених Законом України «Про третейські суди». Більше того, ч. 2 ст. 21 ЦПК України передбачає, що будь-які неточності в тексті угоди про передачу спору на вирішення до третейського суду та (або) сумніви щодо її дійсності, чинності та виконуваності повинні тлумачитися судом на користь її дійсності, чинності та виконуваності.

Аналогічні правила встановлені ст. 5 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» відповідно до положень якої

з питань, які регулюються Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж», ніяке судове втручання не повинно мати місця, крім як у випадках, коли воно передбачене Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Конкретизація таких випадків міститься у ч. 2 ст. 6 цитованого закону, яка визначає, що апеляційні загальні суди за місцезнаходженням арбітражу здійснюють функції сприяння та контролю арбітражу у випадках, передбачених ч. 3 ст. 16 та ч. 2 ст. 34 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Частина 2 ст. 16 врегульовує порядок винесення третейським судом (арбітражем) постанови щодо заяви про відсутність у третейського суду компетенції та передбачає, що така постанова може бути винесена як з питання попереднього характеру, або в рішенні щодо суті спору.

Стаття 34 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» визначає клопотання про скасування арбітражного рішення винятковим засобом оспорування. Передбачається, що оспорування в суді арбітражного рішення може бути здійснене тільки шляхом подання клопотання про скасування. Частина 2 ст. 34 даного закону встановлює підстави скасування судом арбітражного рішення.

Зауважимо, що ст. 34 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» оперує такою процесуальною категорією як «клопотання про скасування арбітражного рішення», а стаття 454 ЦПК України – категорією «заява про скасування». Разом з тим, незважаючи на відмінність у формулюванні, змістовно ці поняття є тотожними.

Окрім цього, підписуючи *арбітражну угоду*, сторони здебільшого прямо передбачають, що рішення арбітрів буде для них остаточним та обов'язковим. Якщо таке положення відсутнє в угоді сторін, відповідне застереження діє в силу застосування положень більшості арбітражних регламентів і арбітражних законів, зокрема і арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ, який, як правило, використовують арбітражні суди, утворені *ad hoc*.

Метою оскарження рішень міжнародного комерційного арбітражу чи третейського суду є недопущення визнання і приведення до виконання рішень, які були винесені із суттєвими порушеннями, перш за все, процесуального характеру та з перевищенням компетенції.

Метою провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу є перевірка рішення третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу) на предмет наявності у третейського суду (арбітражу) повноважень (компетенції) на вирішення конкретної справи, наявності істотних порушень процесуального характеру під час розгляду справи та винесення рішення, до яких належать відповідність складу третейського суду (арбітражу) вимогам закону, дотримання процедури третейського або арбітражного розгляду, забезпечення рівних можливостей сторонам щодо захисту своїх прав.

Для досягнення зазначеної мети під час провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу вирішуються наступні **завдання**, які можна поділити на дві групи: 1) підготовка справи до розгляду; 2) з'ясування питання про наявність або відсутність підстав для скасування рішення третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу). З'ясування цього питання пов'язане з перевіркою наявності компетенції третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу) на розгляд спору та полягає у встановленні компетентним державним судом того – чи підвідомча справа, рішення з якої оскаржується, третейському суду (міжнародному комерційному арбітражу), чи рішенням третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу) не вирішені питання, які виходять за межі третейської (арбітражної) угоди та чи не визнано третейську (арбітражну) угоду судом недійсною. Крім того, суд встановлює наявність процесуальних порушень в процесі третейського або арбітражного провадження.

Варто звернути увагу на те, що процедура оскарження (оспорювання) таких рішень суттєво відрізняється від процедури оскарження інших рішень в розумінні ЦПК України.

Орган судової влади, здійснюючи правосуддя, лише контролює дотримання вимог, передбачених законом. Оскарження зводиться до перевірки рішення лише за обмеженим, вузьким колом питань щодо встановлення наявності або відсутності процесуальних порушень.

Процедура оспорювання арбітражних рішень є імперативною – сторони не можуть виключити відповідну можливість своєю угодою.

Ця процедура поширюється як на оскарження рішень інституційних (постійних) третейських судів та міжнародного комерційного арбітражу, так і на оскарження рішень таких установ *ad hoc* (або ізольованих третейських судів та міжнародного комерційного арбітражу), утворених для розгляду конкретної справи.

Визначаючи правову природу провадження у справах про оскарження рішень третейського суду та оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу слід зазначити, що в Україні контроль за рішеннями третейського суду та арбітражу не є їх перевіркою з точки зору законності та обґрунтованості.

Оскарження рішень третейських судів та оспорування арбітражних рішень за своїм характером є проявом контрольної функції державних судів, здійснюваної у визначеному законом порядку та обсягах. Під час розгляду справи про оскарження рішень третейських судів та оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу державний суд не має права перегляду справи по суті, а лише встановлює ті обставини, які виступають підставами для відмови у державному визнанні результату правозастосовної діяльності третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу).

Отже, норми ЦПК України про оскарження рішень третейських судів та оспорування рішень арбітражів передбачають порядок, що має на меті здійснення формально-юридичного контролю, а не перевірки рішення по суті.

Важливим є і питання визначення кола рішень, які можуть бути оскаржені до суду. Законом України «Про третейські суди» передбачає такі види рішень: рішення про затвердження мирової угоди (ст. 33); рішення третейського суду по суті спору (ст. 45); додаткове рішення (ст. 47).

Стаття 48 цитованого закону передбачає також можливість роз'яснення рішення, а ст. 49 – виправлення рішення. При цьому, у випадку, якщо заява сторони про прийняття додаткового рішення або заява сторони про роз'яснення резолютивної частини рішення не задовольняються третейським судом, то такий третейський суд постановляє про це ухвалу, яка також вважається рішенням третейського суду у його широкому розумінні.

Стаття 49 встановлює правило, відповідно до якого ухвала, яка виноситься третейським судом з метою виправлення рішення, є

складовою частиною рішення. Аналогічні формулювання передбачені ст. 47 та ст. 48 Закону України «Про третейські суди».

Відповідно до ст. 52 Закону України «Про третейські суди» ухвали третейського суду постановляються з питань, що виникають у процесі розгляду справи та не стосуються суті спору. Окрім наведених випадків, постановлення ухвал, зокрема, передбачено у таких випадках: при вирішенні питання про розподіл витрат, пов'язаних із вирішенням спору третейським судом (ч. 2, ч. 5 ст. 25; ч. 2 ст. 26); з питань визначення компетенції третейського суду (ч. 5, ч. 9 ст. 27); при продовженні строку третейського розгляду (ч. 5 ст. 28); на початку розгляду справи третейським судом (ч. 1 ст. 33); при виникненні необхідності отримання документів від підприємств, установ, організацій, які не є учасниками третейського розгляду (ч. 8 ст. 38); при призначенні експертизи для роз'яснення питань, що потребують спеціальних знань (ч. 1 ст. 48); при припиненні третейського розгляду (ст. 53); при видачі виконавчого документа (ч. 3, ч. 7, ч. 8 ст. 56). Водночас, при постановленні наведених ухвал, письмова форма не є обов'язковою, оскільки вимог щодо їх форми спеціальне законодавство не містить. До того ж, Закону України «Про третейські суди» не визначає вимоги до змісту та реквізитів таких ухвал.

Наведене вище дає підстави для висновку, що оскарженню до суду підлягають рішення третейського суду по суті спору та рішення третейського суду про затвердження мирової угоди.

В свою чергу, ухвала про виправлення рішення, ухвала про роз'яснення рішення та додаткове рішення впливають на строки, протягом яких уповноважені особи можуть звернутись до суду з завою про оскарження рішення третейського суду.

Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» передбачає такі види арбітражних рішень: постанова про компетенцію третейського суду (арбітражу) (ст. 16); арбітражне рішення на узгоджених умовах (аналог затвердження мирової угоди) (ст. 30); арбітражне рішення по суті спору (ст. 31); виправлення і роз'яснення рішення, додаткове рішення (ст. 33).

Аналогічно із наведеними вище нормами Закону України «Про третейські суди», врегульовані ст. 33 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» рішення, є складовою частиною арбітражного рішення.

Аналогічним чином, як і у випадку з третейськими судами, врегульовано питання винесення процесуального рішення з приводу забезпечення позову, яке врегульовано ст. 17 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж». Зазначена норма також оперує терміном «розпорядитися», хоча, вочевидь, по суті вирішення зазначеного питання має бути винесена ухвала.

Відповідно до ст. 454 та ст. 461 ЦПК України оскарженню підлягають рішення міжнародного комерційного арбітражу по суті та постанова міжнародного комерційного арбітражу щодо наявності у нього компетенції, якщо вона винесена в порядку розгляду питань попереднього характеру (тобто, об'єктивована в окремому документі). Якщо така постанова є частиною рішення міжнародного комерційного арбітражу, окремому оскарженню в порядку, передбаченому ЦПК України, вона не підлягає.

Суб'єкти оскарження (оспорювання). Залежно від інституції, рішення якої оскаржується, змінюється коло суб'єктів оскарження відповідних рішень. Так, з метою оскарження рішення міжнародного комерційного арбітражу до суду можуть звернутися сторони відповідного провадження.

Коло ж суб'єктів звернення до суду для скасування рішення третейського суду є ширшим, оскільки окрім сторін, таким правом наділені треті особи, а також особи, які не брали участь у справі, у разі, якщо третейський суд вирішив питання про їх права та обов'язки.

Право осіб, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи, інтереси та (або) обов'язки для загальної процедури оскарження рішень національного суду передбачено ст. 17 ЦПК України. Наведене положення кореспондується з нормою ч. 5 ст. 4 ЦПК України, відповідно до якої жодна особа не може бути позбавлена права на участь у розгляді своєї справи у визначеному ЦПК України порядку.

Водночас співставлення ст. 17 та 454 ЦПК України дає підстави для висновку, що обсяг порушеного права (в його широкому розумінні, тобто права та інтересу) є різним, адже згадана стаття містить посилання на вирішення питання про права та обов'язки, не визначаючи свободи та інтереси. Таким чином, права та обов'язки, питання про які вирішені рішенням третейського суду, мають бути «прямими» та «безпосередніми» для того, щоб кваліфікувати

таке вирішення як таке, що дає право на оскарження відповідного рішення.

Визначення юрисдикції справ про оскарження рішень третейських судів та оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу.

В обох випадках передбачено звернення із заявою до судів апеляційної інстанції, які мають розглянути відповідну справу як суд першої інстанції¹. Водночас сам суд апеляційної інстанції визначається за різними правилами. Так, заява про скасування рішення третейського суду подається до апеляційного суду за місцем розгляду справи третейським судом, а заява про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу подається до апеляційного загального суду за місцезнаходженням арбітражу. Тотожні положення містить ч. 2 ст. 23 ЦПК України.

Підвідомчість справи визначається за правилами, встановленими ст. 19 ЦПК України та ст. 20 ГПК України. Рішення міжнародного комерційного арбітражу оскаржується за місцезнаходженням суду, а рішення третейського суду – за місцем розгляду справи.

До рішення арбітражу повинні висуватись жорсткі вимоги, адже оскарженню за правилами ЦПК України підлягають рішення лише тих міжнародних комерційних арбітражів, які знаходяться на території України. Таким чином, місцезнаходження арбітражу відіграє значну роль.

Визначення компетентного суду для розгляду справи про оскарження рішення третейського суду є доволі актуальною проблемою. Зокрема, місце розгляду може обиратись цілком довільно. Можливі ситуації, коли один і той самий спір може розглядатись тим же судом або різними судами (особливо це може мати місце при розгляді справ третейськими судами *ad hoc*) декілька разів у різних місцях, внаслідок чого з'являється можливість подати декілька однакових заяв до різних судів. Крім того, неможливо достовірно встановити, чи дійсно розглядалася справа третейським судом у тому чи іншому місці, оскільки вказівка про місце розгляду такої справи міститься у рішенні відповідного суду. Таким чином, третейському суду навіть не потрібно змінювати своє місцезнаходження для того,

¹ Правила про розгляд справи судом апеляційної інстанції є новелою чинного ЦПК, адже відповідно до попередніх правил, оспорювання рішень МКА здійснювалось районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами за місцезнаходженням арбітражу.

щоб мати змогу виготовити декілька однакових рішень із зазначенням різних місць розгляду справи.

Випадки розгляду справи не за адресою державної реєстрації третейського суду є непоодинокими. Наведена проблема ускладнюється тим, що у більшості випадків йдеться про скасування рішення третейського суду, який зареєстрований поза межами територіальної юрисдикції компетентного суду. Яскраво ця проблема відображається під час розгляду таких справ, у яких встановлена виключна підсудність, наприклад, спорів, предметом яких є права на нерухоме майно, яке у таких спорах зареєстровано взагалі в іншому регіоні (Див.: *Практика застосування судами Закону України «Про третейські суди»: Узагальнення Верховного Суду України від 11 лютого 2009 р. Вісник Верховного Суду України, 2009 р., № 10*).

Строки оскарження рішень третейського суду та міжнародного комерційного арбітражу. Законом встановлено різні строки для подання заяви про скасування рішення третейського суду – дев'яностоденний строк, а для подання заяви про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу – тримісячний строк.

Обґрунтованою вбачається уніфікація наведених вище строків.

До того ж, по-різному визначається момент початку перебігу строку для подання заяви про скасування відповідних рішень: (1) для подання заяви сторонами третейського розгляду справи початок перебігу строку подання заяви пов'язується з постановленням рішення третейським судом; (2) для подання заяви особами, які не брали участь у розгляді справи, але третейський суд вирішив питання про їх права та обов'язки, початок перебігу строку пов'язується з днем, коли такі особи дізнались або могли дізнатись про прийняття рішення третейським судом; (3) для подання заяви про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу початок перебігу строку пов'язується з моментом отримання арбітражного рішення.

Слід зауважити, що строк на подання заяви про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу змінюється у разі роз'яснення чи виправлення рішення відповідно до ст. 33 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж». Аналогічна зміна строку відбувається і при поданні заяви про скасування рішення третейського суду на підставі ст. 47 та ст. 48 Закону України «Про третейські суди».

Правові наслідки подання заяви про скасування рішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу у разі пропусчення строків їх подання.

Таким наслідком є повернення заяви без розгляду. На випадки повернення заяви про скасування рішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу поширюються загальні правила про повернення позовної заяви, встановлені ст. 185 ЦПК України. Ухвала про повернення заяви про скасування рішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу постановляється протягом п'яти днів з моменту її надходження до суду на підставі ч. 5 ст. 185 ЦПК України. Така ухвала може бути оскаржена на підставі ч. 6 ст. 185 ЦПК України.

Підстави відмови у відкритті провадження за заявами про оскарження рішень третейського суду або рішень міжнародного комерційного арбітражу.

Норма частини 6 статті 454 є бланкетною та містить відсилку до п.п. 1–3, 6 ч. 1 ст. 186 ЦПК України, яка врегульовує загальну процедуру відмови у відкритті провадження у справі. Пункт 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК України передбачає відмову у відкритті провадження у тому разі, якщо заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. Згідно з п. 6 суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо настала смерть фізичної особи або її оголошено померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва. Враховуючи особливий порядок оскарження рішень третейського суду та рішень міжнародного комерційного арбітражу, у випадку з оскарженням наведених рішень, відмова у відкритті провадження має бути постановлена на підставі п. 6 ч. 1 ст. 186 ЦПК у тому випадку, якщо смерть фізичної особи чи оголошення її померлою, а також припинення юридичної особи відбувається із заявником у справі про оскарження рішень третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу або відповідачем у відповідній справі за умови, якщо такі правовідносини не передбачають правонаступництва.

Пункти 2 та 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України врегульовують відмову у відкритті провадження у справі якщо (1) є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав,

або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами; (2) у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Враховуючи особливості провадження у справі про скасування рішення третейського суду чи рішення міжнародного комерційного арбітражу, суд відмовляє у відкритті провадження в тому разі, якщо є така, що набрала законної сили (1) ухвала суду про скасування відповідного рішення; (2) ухвала про відмову у скасуванні рішення третейського суду чи рішення міжнародного комерційного арбітражу; (3) ухвала про відкриття провадження у такій справі.

Наведені підстави відмови у відкритті провадження у справі про оскарження рішень третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу можна умовно визначити загальними, тобто такими, які притаманні цивільному процесу в цілому, з урахуванням особливостей, пов'язаних із специфікою відповідних справ.

Водночас стаття, що коментується, містить і специфічні, притаманні лише провадженням у справах про оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу та оскарження рішень третейського суду, підстави відмови у відкритті провадження у таких справах.

Так, частина 8 статті, що коментується, закріпила норму, покликану гарантувати «проарбітражний» підхід у частині неприпустимості державного втручання у діяльність міжнародного комерційного арбітражу та (або) третейського суду.

Так, суд відмовляє у відкритті провадження у справі у разі якщо рішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу оскаржено з підстав, не передбачених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Такі підстави передбачені статтями 458 та 459 ЦПК України відповідно

Наведена норма є імперативною, оскільки встановлює обов'язок, а не право суду постановити ухвалу про відмову у відкритті провадження у відповідній справі за наявності хоча б однієї з умов, передбачених ч. 8 ст. 454 ЦПК України.

Ухвала про відмову у відкритті провадження у справі про оскарження рішення третейського суду або оспорування рішення міжнародного комерційного арбітражу може бути оскаржена на підставі ч. 4 ст. 186 ЦПК України.